

КОНТРОЛЬ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*Наталія Дмитрівна Каранузова,
кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри
початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та
методик їх викладання Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

Анотація. У статті висвітлено питання контролю як невід'ємного компоненту навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкової школи, що активно впливає на якість їх професійної підготовки; схарактеризовано контролюючу, навчальну, розвивальну та виховну функції контролю; проаналізовано види та форми контролю; розкрито значення самоконтролю та самооцінки студентів як проявів усвідомленої регуляції ними власної поведінки та діяльності, з метою забезпечення відповідності результатів їх навчання поставленій меті і завданням.

Ключові слова: контроль навчально-пізнавальної діяльності, функції контролю, перевірка, оцінка, самоконтроль, самооцінка, види та форми контролю.

Abstract. The article deals with the issue of control as an integral component of educational and cognitive activity of future primary school teachers, which actively influences the quality of their vocational training. Control, as a component of the system of the learning process, is itself a certain system, the elements of which are: a goal oriented towards the end results of specialist training; motives of the student's activity; content (educational material); students; teachers; types, forms and methods of control. Control, educational, developmental and educational control functions are defined, which determine the purpose, content of control depending on the specifics of the discipline and contribute to the identification of pedagogical conditions for their effective implementation. The types (preliminary, current, thematic, final), forms and methods of control (written work, oral examination, programmed control, test control, practical work, control work,

laboratory work, colloquium, modular control, rating, credit, semester and attestation are analyzed exams, coursework, thesis, abstract, project assignment, report on educational or industrial practice). The importance of self-control and self-esteem of students as manifestations of conscious regulation of their own behavior and activity is revealed in order to ensure the correspondence of their learning results to the set goal and task. Control and self-control in their unity enable the teachers to obtain more complete information about the course of the process of students' knowledge assimilation, to identify individually-typical features of the cognitive process in its dynamics with the introduction of appropriate control methods.

Key words: control of educational and cognitive activity, functions of control, verification, assessment, self-control, self-assessment, types and forms of control.

SUPERVISION AS AN INCREDIBLE COMPONENT OF THE PROCESS OF TEACHING FUTURE PRIMARY SCHOOLS

Nataliia Karapuzova

В умовах реформування початкової ланки освіти зростають вимоги до науково-теоретичної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Водночас, виникає нагальна потреба розглядати контроль навчально-пізнавальної діяльності студентів як складний динамічний процес, що активно впливає на якість майбутньої професійної діяльності.

Необхідність у визначенні рівня засвоєння навчального матеріалу, ступеня сформованості умінь і навичок має об'єктивний ґрунт. Закономірний зв'язок у ланцюгу «мета навчання – процес – результат – нова мета» вимагає знань про проміжні або підсумкові результати, щоб зіставляти їх з очікуваними відповідно до мети, певним чином оцінювати і педагогічно грамотно визначати нову мету [3].

У педагогічних дослідженнях контроль навчально-пізнавальної діяльності розглядається в таких аспектах: а) сутність, значення, функції контролю (А. М. Алексюк, Ю. К. Бабанський, С. С. Вітвицька, В. І. Лозова, В. О. Онишук, В. Л. Ортинський та ін.); б) основні компоненти, принципи, об'єкти контролю (Ш. О. Амонашвілі, К. Г. Делікатний, О. Г. Кучерявий, В. О. Онишук, С. Ф. Сухорський та ін.); в) види контролю в

традиційній системі навчання (А. М. Алексюк, В. А. Гладуш, М. І. Зарецький, І. І. Кулібаба, Є. І. Перовський та ін.); г) форми, методи та засоби контролю (С. І. Архангельський, В. П. Беспалько, І. М. Дичківська, Б. В. Козачков, В. С. Федотова та ін.).

Однак аналіз підручників, навчальних посібників з педагогіки вищої школи дозволяє зробити висновок, що і на сьогодні питання контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів залишається одним із складних і недостатньо розроблених.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності контролю навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкової школи як складного динамічного процесу, що активно впливає на якість професійної діяльності.

У сучасній науково-педагогічній літературі найчастіше сутність контролю розглядається як складова частина, компонент, ланка процесу навчання, як засіб одержання зворотної інформації, як система перевірки результатів навчання. Узагальнений аналіз педагогічних досліджень дає підстави контроль навчально-пізнавальної діяльності студентів визначити як невід'ємний компонент процесу навчання, складовими елементами якого є перевірка, оцінка, облік. Мета контролю – визначення ступеня відповідності результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів поставленим вимогам і внесення на їх основі відповідних коректив у процес навчання.

Поняття контролю включає такі елементи: перевірка, оцінка та облік. Перевірка – це виявлення знань, умінь і навичок учнів, оцінка – вимірювання знань, умінь і навичок, погляд на їх рівень, а відмітка як форма обліку фіксує результати оцінювання у вигляді балів, тобто облік (документальна фіксація) [2; 8]. При цьому контроль не завжди і не обов'язково супроводжується відміткою.

Як складне і багатогранне явище контроль виконує функції, які визначають його справжнє призначення і місце в навчальному процесі. Розгляд функцій контролю допомагає у визначенні його мети та змісту в залежності від специфіки навчальної дисципліни, виявленню педагогічних умов його організації.

Питання функцій контролю було глибоко розкрито В. І. Лозовою. Виходячи з того, що контроль є невід'ємним, але водночас особливим елементом процесу навчання, автор визначає загальні (навчальна, виховна, розвивальна) і специфічні функції (перевірочна, організаційна, методична) [6].

Як справедливо зазначає К. Г. Делікатний, загальні і специфічні функції утворюють певну єдність, реалізуються у взаємозв'язку і взаємообумовленості, а їх зміст і спрямованість впливають із завдань відповідних етапів навчального процесу [10].

Однак, аналіз досліджень дозволяє констатувати, що так само як немає в дидактиці чіткого розуміння контролю навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається, відсутнє і чітке визначення його функцій. Але те, що контроль посідає значне місце у функціональному спрямуванні всього навчального процесу у вищій школі, дає можливість зробити висновок про націленість його не лише на виявлення стану навчально-пізнавальної діяльності студентів, встановлення оперативного зворотнього зв'язку, а й на значно ширший діапазон дій, який відбивається у функціях навчального процесу. Разом з тим, незважаючи на різноманітність функцій контролю, його головне призначення – реалізація як навчальної, розвивальної і виховної функцій, властивих всьому навчальному процесу, так і специфічних: перевіркової, організаційної, контролюючої, встановлення зворотнього зв'язку, методичної, діагностичної, орієнтуючої, метричної, стимулюючої, прогностичної, управлінської та освітньої.

Теоретичне осмислення цієї проблеми дало підстави для виділення чотирьох, на наш погляд, основних функцій: специфічної – контролюючої і загальних – навчальної, розвивальної та виховної.

Розвивальною функцією передбачається формування такої риси особистості, як самоорганізація, яка включає наступні характеристики: вміння працювати самостійно, систематично і послідовно. Досягти їх можливо лише при постійному самоконтролі. Про необхідність самоконтролю як одного із виявів усвідомленої регуляції людиною власної поведінки та діяльності, з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленій меті і завданням, свідчать численні дослідження [1; 4; 7; 9].

Самоконтроль є важливою умовою успішного навчання студентів. Контроль і самоконтроль дають можливість викладачам одержувати більш повну інформацію про хід процесу засвоєння знань, виявляти індивідуально-типові риси пізнавального процесу в його динаміці при внесенні відповідних коректив як в методику контролю, так і в його зміст. Велике значення у процесі самоконтролю особистості мають її оцінка та самооцінка.

Самооцінка – це судження людини про міру її тих чи інших якостей, властивостей у співвідношеннях з певним еталоном, зразком [4]. Від ступеня критичності (співвідношення раціонального і емоційного) залежить здатність бачити зроблені помилки, передбачати можливі, і таким чином, підвищувати результативність самоконтролю. Частина дослідників виділяють керування людиною своєю діяльністю і поведінкою як основну функцію самоконтролю. У більшості випадків функції самоконтролю ототожнюються з оцінкою, плануванням, порівнянням результатів за зразком, регулюванням [12]. Тільки діалектична єдність контролю і самоконтролю дозволить ефективно керувати процесом навчання майбутніх учителів початкових школи. Зауважимо, що в міру розвитку пізнавальної самостійності студентів значимість самоконтролю зростає у порівнянні із зовнішнім контролем.

Реалізація функцій контролю залежить від дотримання основних принципів перевірки навчально-пізнавальної діяльності та оцінки знань, навичок і вмінь студентів. А. М. Алексюк і Ю. К. Бабанський пропонують дотримуватися таких принципів контролю: особистісного підходу до перевірки та оцінки знань, навичок і вмінь студентів; систематичності та регулярності перевірок й оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів; урізноманітнення видів, форм та методів контролю; урахування характеру майбутньої професійної діяльності; всеосяжності, яка передбачає всебічність, тематичність і повноту контролю успішності студентів; об'єктивності контролю; диференційованості контролю; єдності вимог до контролю з боку всіх науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу.

Контроль навчально-пізнавальної діяльності студентів здійснюється шляхом використання різних видів, форм і методів, вибір яких залежить від мети, змісту, характеру навчання, часу та місця, складу навчальних груп.

У дидактичній літературі визначаються два різних підходи до означення видів контролю. К. І. Васильєв виділяє сесійний, міжсесійний і заключний контроль, поклавши в основу такого поділу місце його в навчальному процесі залежно від часу. Автори іншого підходу (Л. А. Бикова, С. Ф. Сухорський та ін.), обумовленого дидактичними завданнями, які ставляться при вивченні теми, розділу чи всієї навчальної дисципліни, визначають

поточний, періодичний, тематичний, модульний і підсумковий контроль. Очевидно, що другий підхід є конкретизацією першого, а саме: міжсесійний контроль передбачає попередню, поточну і тематичну перевірку; сесійний – підсумкову; заключний контроль – також підсумкову перевірку.

Аналізуючи питання про форми та методи контролю, можна вказати на головний недолік досліджень проблеми, а саме: відсутність розмежування форм контролю і методів організації контролю.

Окремі автори називають такі форми контролю: індивідуальна, групова, фронтальна, заліки і екзамени. В. А. Аванесов до форм контролю відносить: екзамени, заліки, усне опитування, письмові контрольні роботи, реферати, щоденникові записи, журнали спостережень, колоквиуми, семінари, курсові, лабораторні і контрольні роботи, проектні завдання, звіти з навчальної і виробничої практик, дипломні роботи, самоконтроль студентів. Автор вказує на особливість кожної із форм і називає фактори, від яких залежить їх конкретне застосування: мета, зміст, методи, характер навчання, час і місце, склад навчальних груп [10]. Поділяючи погляди попереднього автора, І. Я. Бурлака називає формами контролю атестацію студентів, рубіжний і програмовий контроль.

Конкретизацію форм контролю здійснює в своїх працях А. М. Алексюк, який показує взаємозв'язок видів і форм контролю у вузі: письмові контрольні роботи, усне опитування, стандартизований контроль можуть бути використаними при попередній перевірці; поточна перевірка може здійснюватися за такими формами, як усна співбесіда, письмове фронтальне опитування, практична перевірка, контрольна робота, тестова перевірка знань; тематична перевірка здійснюється на семінарських заняттях, колоквиумах, консультаціях; підсумкова перевірка – це заліки, екзамени, курсові та дипломні роботи, виробнича та педагогічна практики [1].

Особливість кожної із форм контролю наповнює його функції особливим змістом, видозмінює їх значимість та співвідношення між ними.

В існуючій дидактичній літературі методи контролю просто називають, іноді перелічують у тій чи іншій послідовності, в кращому випадку робляться спроби конкретного їх опису. М. М. Фіцула вказує на такі методи контролю: усний контроль,

письмовий, тестовий, графічний, програмований, практична перевірка, самоконтроль і самооцінювання. С. С. Вітвицька називає: усний контроль, усний самоконтроль; письмовий контроль, письмовий самоконтроль; лабораторний контроль, лабораторний самоконтроль. Характеризуючи методи контролю як способи його організації, А. М. Алексюк перераховує наступні методи: метод спостережень викладача за роботою студентів під час аудиторних та позааудиторних занять; методи усної перевірки та контролю знань; метод письмових робіт; метод практичних робіт; метод програмованого контролю. В. Г. Кремінь називає наступні методи контролю: спостереження за навчальною діяльністю студентів; усне опитування; письмовий контроль; критеріально-орієнтоване тестування.

Успішна реалізація контролю навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкової школи може бути досягнута тільки тоді, коли його організація складе єдину систему дії викладача і студента. Чимало дослідників (І. І. Кобиляцький, Л. І. Рувінський, І. Ф. Харламов, Л. О. Шеметков та ін.) вважають, що організація контролю знаходиться у залежності від способів його проведення. Принципово важливого значення в цьому аспекті набуває питання про роль викладача, який має можливість ураховувати специфіку навчальної дисципліни і різноманітність способів проведення контролюючого заходу. Саме викладач окреслює конкретну мету перевірки, вимоги до знань, умінь і навичок студентів, на їх основі розробляє запитання і завдання, відбирає форми і методи контролю.

Зауважимо, що контроль як компонент системи навчального процесу у вищій школі сам є певною системою, елементами якої є: мета, орієнтована на кінцеві результати підготовки спеціаліста; мотиви діяльності студента; зміст (навчальний матеріал); студенти; викладачі; види, форми і методи контролю.

Традиційно формульована мета підготовки спеціаліста складається з двох частин: загальної і конкретної. Перша зводиться до широковідомого постулату про необхідність всебічного і гармонійного розвитку особистості майбутнього спеціаліста в процесі навчання, формування глибоких наукових знань, умінь і навичок, розвитку творчого мислення, естетичних і соціально-моральних орієнтацій, фізичного здоров'я. Друга складова частина мети матеріалізується в програмах навчальних дисциплін. Саме цієї предметно вираженої мети і необхідно досягти в кінцевому

результаті. Ступінь її досягнення в процесі навчально-пізнавальної діяльності студентів і піддається контролю з боку викладача.

При визначенні мети контролю слід враховувати рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, точність, повноту, глибину, системність, систематичність знань, логіку мислення, аргументацію, послідовність і самостійність викладу, культуру мовлення, ступінь оволодіння вже відомими способами діяльності, уміннями і навичками застосовувати знання на практиці та досвідом творчої діяльності, зовнішнє оформлення, темп виконання, ретельність тощо.

Визначення мети контролю лише одна з необхідних умов для успішної перевірки та оцінки результатів навчальної діяльності студентів. Не менш важливим є відбір запитань і завдань, адекватних цій меті [7].

У психолого-педагогічній літературі запитання та завдання визначаються як поштовх, що спонукає думку, як необхідний структурний елемент процесу мислення. Вони можуть спрямовуватись на перевірку рівня розвитку психічних процесів особистості: пам'яті, уваги, мислення; якісних характеристик знань: повноти, глибини, системності, систематичності та ін.; характеру логічних операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації тощо.

Якість діяльності студентів у процесі контролю забезпечують мотиви, адекватні його меті, характер змісту навчання, ступінь оволодіння інтелектуальними структурами, засвоєні особистістю способи організації своєї діяльності.

Усі названі вище елементи системи контролю необхідні і достатні, оскільки будь-який з них є неодмінною умовою контролю, а всі разом забезпечують його реалізацію.

Отже, контроль постає перед нами як об'єктивно цілісна система, що має ряд закономірних зв'язків. Аналіз залежності одних елементів від інших показав, що системоутворюючим фактором контролюючого процесу є мета, яка визначає зміст контролю. Зміст одержує точну конкретизацію на рівні навчального предмета. Від розуміння навчального предмета, його функцій в навчальному процесі залежить організація умов для реалізації змісту контролю. Жорсткість взаємозв'язку вимагає того, щоб усвідомлення наступних елементів було неможливим без з'ясування попередніх: не можна відбирати методи контролю, якщо недостатньо усвідомлена мета і структура змісту; не можна

усвідомити склад змісту без чітко визначеної мети контролю. І навпаки, можна усвідомити мету, але якщо недостатньо зрозумілі засоби її досягнення, якими виступають всі останні елементи контролю, то мета залишається недосяжною.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання / А. М. Алексюк. – К.: УСДО, 1993. – 220 с.
2. Васюк О. Організація контролю навчання студентів / О. Васюк, Н. Майданюк. – К.: Вісник книжкової палати, 2009. – 50 с.
3. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
4. Гладуш В. А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. / В. А. Гладуш, Г. І. Лисенко. – Д., 2014. – 416 с.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : Навч. посіб. [2-е видання, доповнене] / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2012. – 352 с.
6. Кучерявий О. Г. Педагогіка: Особистіно-розвивальні аспекти : Навчальний посібник. – Київ, 2015. – 440 с.
7. Лекції з педагогіки вищої школи : Навчальний посібник / За ред. В. І. Лозової. – 2-е вид., доп. і випр. – Харків : ОВС, 2010. – 480 с.
8. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : Навчальний посібник / І. В. Малафіїк. – Київ, 2015. – 632 с.
9. Мацюк В. В. Контроль результатів навчальних досягнень студентів: історія, теорія, практика / Мацюк В. В. – К., 2013. – 9 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/382/84>
10. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / Ортинський В. Л. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
11. Педагогіка вищої школи : Навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд. – 3-е видання. – К.: Знання, 2007. – С. 138–148.
12. Руснак І. С. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. / Руснак І. С., Іванчук М. Г. – К., 2011. – С. 102.
13. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : Навч. посіб. [2-е видання, доповнене] / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2014. – 456 с.